

Eva Gustavsson
Ingegärd Eliasson
Susanne Fredholm
Igor Knez
Lars Göran Nilsson
Maria Gustavsson

Min plats i biosfären

Omslagsbilder

Stentrappa i Munkängarna, Kinnekulle

Åskekärr, åker med vallmo och blåklint

Gamla stan, Mariestad

Lasse och Inga "i berget", Kinnekulle

Citat på motstående sida är från boende i biosfärområdet.

Utgiven och producerad av

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, november 2019.

Text

Eva Gustavsson, redaktör, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Ingegärd Eliasson, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Susanne Fredholm, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Igor Knez, Avdelningen för arbetshälsovetenskap och psykologi, Högskolan i Gävle

Lars Göran Nilsson, Vänermuseet, Lidköping

Maria Gustavsson, kontoret för Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle.

Tryck

Repro Lorensberg, Göteborgs universitet, november 2019.

Layout, Susanne Fredholm, Göteborgs universitet.

Publikationen kan laddas ner från vår webb: www.gu.se

Från Ullersund, Kålland, ser man Kinnekulles karaktäristiska profil över Vänerns vatten.
Foto: Johanna Olsson

*Jag tycker man känner sig aldrig ensam när man går ut i naturen
och ser hur naturen växer och allt det där, jag älskar det bara!*

Förord

“Min plats i biosfären” är en skrift som presenterar forskningsresultat om vilken roll kulturmiljön och de kulturella ekosystemtjänsterna kulturarv och platsidentitet har för människors välbefinnande och för hållbar landskapsförvaltning inom Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle. Resultaten i skriften baseras på forskningsprojektet “Kulturmiljö och kulturarv som en del av hållbar landskapsförvaltning” och har genomförts av forskare vid Göteborgs universitet och Högskolan i Gävle. Forskningen är finansierad av Riksantikvarieämbetets anslag för forskning och utveckling (FoU).

Vi är en tvärvetenskaplig grupp av forskare som tillsammans med praktiker från Biosfärkontoret och Vänermuseet har

producerat den här skriften, vilken utgör första delen i kommunikationsprojektet “Min plats i biosfären”, finansierat av Formas. Syftet är att föra ut forskningsresultaten till en vidare krets och att inspirera till samtal mellan boende och tjänstemän i biosfärområdet. En utomhusutställning och en film med samma namn kommer att produceras av Vänermuseet och Biosfärkontoret under 2020.

Vår skrift vänder sig till dig som arbetar med hållbar landskapsförvaltning och samhällsplanering eller dig som är intresserad av frågor som rör landskap och hållbar utveckling.

Vi vill rikta ett stort tack till er som svarat på enkäten och deltagit i intervjuer. Vi vill också tacka er som hjälpt oss att läsa och kommentera tidigare versioner av den här skriften.

Innehållsförteckning

Inledning	5
Bakgrund	8
Resultat av våra undersökningar	23
Sammanfattande diskussion	48
Referenser	52

Författarpresentation

Projektgruppen har förutom nedanstående även bestått av Ida Billvén, chef för Vänermuseet, Maria Jansson, fotograf och Jonathan Weller, gästdoktorand från University of Calgary.

Eva Gustavsson

Lektor vid institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Hon undervisar och forskar inom landskapsvårdens hantverk. Hennes intresseområde rör människors direkta och indirekta påverkan på och relation till växter och hävdberoende biotoper inom ämnesområdet biologiskt kulturarv.

Ingegärd Eliasson

Professor i naturgeografi vid institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Hon har lång erfarenhet av tvär- och transdisciplinära forskningsprojekt inriktade på bland annat hållbar utveckling. Aktuell forskning berör betydelsen av kulturella ekosystemtjänster för planering och förvaltning av landskap.

Susanne Fredholm

Forskare vid institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Hennes fokus är kulturmiljöarbete och kulturarvens roll i samhällsplaneringen. Hon undersöker hur människor som deltar i eller berörs avplanering värdesätter kulturmiljön och hur dessa värden förhandlas över tid.

Lars Göran Nilsson

Antikvarie på Vänermuseet i Lidköping sedan starten 1996. Han har, med kulturvetarens perspektiv, genom åren studerat och skildrat människan, landskapet och livet vid Vänern i utställningar, artiklar och böcker.

Igor Knez

Professor i psykologi på Högskolan i Gävle. Hans forskningsområden faller inom kognitions-, arbets- och miljöpsykologin. Han studerar de psykologiska banden vi knyter till personliga och kollektiva favoritplatser, samt relationen mellan dessa och vårt upplevda välbefinnande på plats.

Maria Gustavsson

Koordinator för Biosfärområdet Vänerskärgrården med Kinnekulle. Hon jobbar med strategisk utveckling och planering inom biosfärområdet och samordning med andra biosfärområden nationellt och internationellt.

Inledning

Vi tycker att Pehr Kalms citat fångar det här projektets kärna; det vi idag skulle kalla en favoritplats, varför det är en favorit, hur man känner sig när man är där. Det förmedlar en syn på landskapet som inte bara är natur eller kultur. Det är både och, och mycket mer. Det är växter och djur, odlingar, vanligt folk och herrefolk. Det är ljud och aktivitet och vackra vyer. Kanske kan han, när han några år senare sitter som professor i Åbo, i tankarna resa tillbaka till det vackra Kinnekulle och känna sig lite mer förnöjd?

I denna skrift sammanfattas resultaten från projektet ”Kulturmiljö och kulturarv som en del av hållbar landskapsförvaltning”. Projektet har varit ett samarbete mellan Göteborgs universitet, Högskolan i Gävle, Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle samt Vänermuseet. Fotnoter hänvisar till olika referenser som du hittar i slutet av skriften.

Äldre stengärdesgård i Djurgårdens naturreservat, Kinnekulle
Natur och kultur i harmoni. Foto: Eva Gustavsson

Syfte och mål

Forskningsprojektets syfte har varit att undersöka vilken roll kulturmiljön och de kulturella ekosystemtjänsterna kulturarv och platsidentitet har för människors välbefinnande och för hållbar landskapsförvaltning inom Biosfärområde Vänerskärgrården med Kinnekulle.

Den kulturella dimensionen av hållbar utveckling ingår som en viktig del i Unescos biosfärprogram. Inom Biosfärområde Vänerskärgrården med Kinnekulle syns människans närvaro dels som en rikedom av fysiska lämningar i form av exempelvis fornlämningar och byggnader, dels har människans långvariga bruk i sin tur påverkat landskapets karaktär och biologiska mångfald. Det faktum att området består av ett historiskt präglat landskap var en viktig anledning till Unescos utnämning.

Bakgrunden till forskningsprojektet är att det i den vetenskapliga litteraturen har framförts kritik att biosfärområden framförallt är inriktade mot naturvård. Detta bekräftas av Unesco som konstaterat att kulturens roll för hållbar utveckling i biosfärområden bör stärkas.²

Forskningsprojektet “Kulturmiljö och kulturarv som en del av hållbar landskapsförvaltning” har drivits av en tvärvetenskaplig grupp av forskare från Göteborgs universitet och Högskolan i Gävle samt praktiker från Biosfärkontoret och Vänermuseet.

Vi har undersökt sambandet mellan platsidentitet, välbefinnande och hur villiga de boende var att betala högre skatt och acceptera nedskärningar för att bevara sina favoritplatser. Vi studerade även hur människor tänker om växter som historia, dvs biologiskt kulturarv. Dessutom har vi analyserat vilken roll kulturarv och kulturmiljö har i biosfärområdets verksamhet samt hur kulturmiljö och kulturella ekosystemtjänster beaktas inom den formella landskapsförvaltningen.

I denna skrift presenterar vi de resultat vi fått genom enkäter och intervjuer med boende och kommunala tjänstemän i de tre biosfärkommunerna Götene, Lidköping och Mariestad. Här diskuteras bland annat hur kommuninvånarna upplever och värdesätter sitt biosfärområde och vad de känner till om kultur, historia och växter på sina favoritplatser. Dessutom presenteras hur tjänstemän verksamma på lokal (kommun) och regional (länsstyrelsen) nivå samt biosfärkontoret arbetar med kulturmiljö och kulturarvsfrågor.

Genom kommunikationsprojektet “Min plats i biosfären” vill vi sprida forskningens resultat och väcka tankar kring hur boende upplever och tjänstemän arbetar med olika kulturmiljöer i biosfärområdet.

Vårt mål är att genom olika kommunikationskanaler uppmärksamma kulturmiljön och de kulturella ekosystemtjänsterna i landskapet. Vi hoppas att våra resultat kan bidra till en hållbar landskapsförvaltning och ett ökat framtida samarbete mellan natur- och kulturvård. Kommunikationskanalerna är, förutom denna skrift, en vandringsutställning med tillhörande evenemang samt filmer.

Bakgrund

Vad är ett biosfärområde?

Med en utgångspunkt i både natur- och samhällsvetenskap verkar Unesco:s program “Man and the Biosphere” (MAB) för en hållbar användning och bevarande av biosfärens resurser och för att förbättra relationen mellan människan och hennes livsmiljö i ett globalt perspektiv.³ Idag, år 2019, finns 701 biosfärområden fördelat på 124 länder i världen. Deras uppdrag är att fungera som modellområden för hållbar utveckling genom att genomföra Agenda 2030. Sju av dessa biosfärområden ligger i Sverige.⁴

Den som vill bilda ett biosfärområde behöver göra en ansökan som lever upp till de mål och riktlinjer som Unesco fastställt för biosfärområden. Ansökan går via landets regering till Unesco.

Vårt biosfärområde

Ett av Sveriges biosfärområden är Vänerskärsgården med Kinnekulle. Området ligger inom de tre kommunerna Götene, Lidköping och Mariestad. Här pågår gränsöverskridande samarbeten för att finna lokala lösningar på globala utmaningar. Fokus är utvecklingen av ett långsiktigt hållbart samhälle där nyttjande och bevarande går hand i hand.

Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle syftar till att förbättra relationen mellan människan och hennes livsmiljö i ett globalt perspektiv. Foto: Skaraborgsbild, Johan Pehrson

Barn engageras i miljöfrågor inom biosfärutmaningen.
Foto: Biosfärkontoret

Bakom utnämningen till biosfärområde, från 2010, ligger områdets höga natur- och kulturvärden som exempelvis Kinnekulles säregna miljö, Vänerskärgården med Djurö Nationalpark och skogarnas mångfald.

Biosfärområdet tillhör alla som bor och verkar här. För att nå framgång behöver flera aktörer känna att de ingår i ett modellområde och göra innovativa insatser inom ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Aktörerna kommer från ideell, privat och offentlig sektor och arbetar utifrån sin roll i samhället. Exempelvis arbetar en kommun i biosfärområdet med utveckling av ny teknik för att lagra solenergi i vätgas som kan gå till drift av både fordon och byggnader.

Den ideella föreningen Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle har, med hjälp av sitt kontor, en samordnande roll

genom att koordinera arbetet och även driva verksamhet och projekt där flera olika aktörer deltar. Ett exempel på projekt är att skapa hållbar affärsnytta utifrån vandrings- och cykelleder. Företag och föreningar inom besöksnäringen utvecklar tillsammans med turistorganisationerna besöks-mål som inkluderar hållbara transporter och minsta möjliga påverkan på natur och kultur. En annan aktivitet är biosfärutmaningen, där klasser i grundskolan varje år får en utmaning som exempelvis ”vår bästa miljöåtgärd”. Klasserna tar fram bidrag och tävlar sedan om att vinna en hållbar upplevelse för sin klass.

Biosfärprojekt kan exempelvis handla om att sprida kunskap om naturvärden och ekosystemtjänster, enkla sätt att vara klimatsmart eller att skapa förutsättningar för hållbar affärs- och samhällsnytta hos olika aktörer. Spridning av våra goda exempel och modeller sker bland annat via Unesco:s nätverk för biosfärområden.

Vad är biosfären?

Biosfären är summan av jordens alla ekosystem - det tunna skikt som finns kring jordklotet som hyser biologiskt liv.⁵ Termen biosfär myntades 1875 av geologen Eduard Suess. Trots termens geologiska ursprung så omfattade den från början influenser från andra fält och vetenskapsmän som Darwin och Matthew Fontaine Maury. Man har hittat liv ner till 1391m ner i havsberggrunden och upp till mer än 10km i atmosfären.

Läckö slott på Kållandsö i ett landskap djupt präglat av historia.
Foto: Öjvind Lund.

Landskap enligt vetenskapen

Begreppet landskap rymmer en mängd olika betydelser. Inom naturvetenskap kopplas begreppet ofta samman med olika typer av landformer och rumsliga ytor med tillhörande livsmiljöer – allt ifrån några hektar till flera kvadratkilometer. Enligt detta perspektiv är landskap ett rumsligt enhetligt område där framförallt aspekter såsom struktur, funktion och förändringsgrad utgör viktiga karaktärsdrag.

Landskap kan också föra tankarna i riktning mot det engelska begreppet ”landscape”, till någonting som kan upplevas visuellt, som kan avbildas i exempelvis konst och som är estetiskt tilltalande. Det äldre nordiska begreppet ”landskap” är ett komplext begrepp. Förutom geografiska områden och estetik, som man kanske tänker på i första hand, inkluderar den många olika typer av samspel mellan människa och plats.

Humanistisk och samhällsvetenskaplig landskapsforskning flyttar perspektivet från landformer och fokuserar istället på de människor som använder, uppfattar, förändrar, debatterar och definierar landskap. Landskap kan på så sätt förstås som en ”arena” där skilda intressen möts, men också som platser som är viktiga för människors individuella och kollektiva minnen och anknytningar. På så sätt kan man säga att landskap inte bara innehåller fysiska och rumsliga dimensioner utan också psykologiska, sociala, historiska och religiösa element.

Inom denna samtida landskapsforskning finns ett tydligt fokus på den komplexa och kontinuerligt föränderliga aspekten av landskap, och de utmaningar som kommer med skydd, förvaltning och planläggning av landskap. Det är denna definition av landskap vi lutar oss mot i denna skrift.

Perfekt skridskois på Mariestadsfjärden - ett populärt område för långfärdsskridskoåkning. Foto: Niklas Zettervall

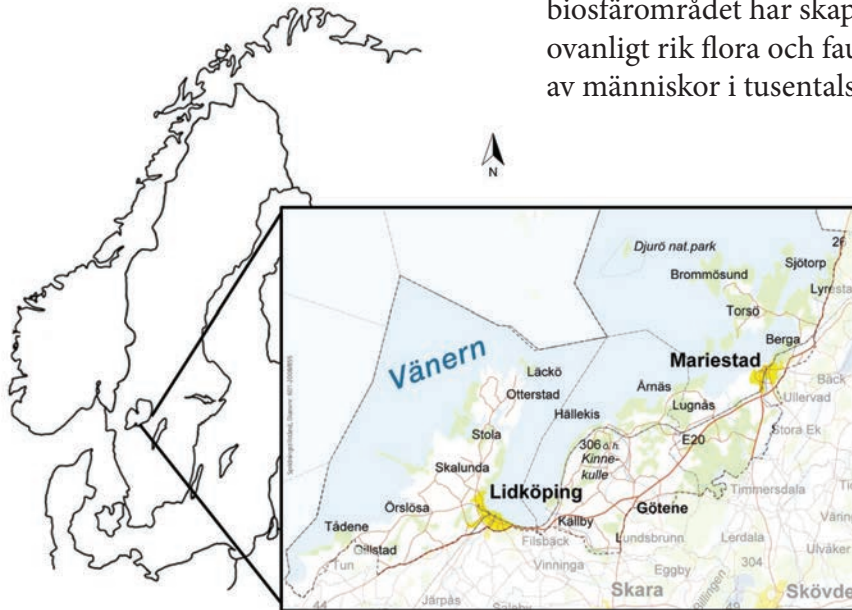
Biosfärområdets geografi

Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle ligger inom de tre kommunerna Götene, Lidköping och Mariestad med totalt 77.500 invånare. Biosfärområdet har inga skarpa administrativa gränser, därför omfattar vårt studieområde hela kommunerna, vilket täcker en yta av 1.706 km² land och 1.791 km² sjö.⁶

Vänern är EU:s största sjö och den stora vattenvolymen ger ett klimat som har något mildare vintrar och svalare somrar. Studieområdet domineras av åkermark på bördiga lerjordar (42 procent av marken), något som exempelvis syns genom områdets många matindustrier.

Längs Vänerkusten bryts slätterna upp av bergsryggar av bergarten gnejs i nord-sydlig riktning, vilka fortsätter ut i Vänern och bildar en mycket örik skärgråd. I bergsryggarna löper zoner med avvikande berggrund med annan kemisk sammansättning. På tvärs med ryggarna löper moränryggar från istidens avsmältningstid (tex Hindens rev).

Platåbergen Kinnekulle och Lugnåsberget är rester av de enorma områden av sedimentära bergarter som bildades i hav för 542–416 miljoner år sedan. Att de inte nöts ned beror på att de skyddats av den motståndskraftiga bergarten diabas. Den geologiska variationen i topografi, markkemi och vattenförekomst i biosfärområdet har skapat förutsättningar för en ovanligt rik flora och fauna. Detta har nyttjats av människor i tusentals år.⁷

Figur 1. Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle ligger inom de tre kommunerna Götene, Lidköping och Mariestad.

*Spörj vandraren som färdats kring utöver land och sjö,
om han har skådat någonting som är som Kållandsö.
Han svarar: Mycket har jag sett av jordens underland
men intet skönare än det vid Vänerns strand.*

Ragnar Tengstrand⁸

Biosfärområdets kulturlandskap: Samspel mellan människa och natur

Står du på östersidan av södra Torsö, vid stranden, med gården Boda i ryggen, kan du blicka ut över den grunda Mariestadssjön. På andra sidan vattnet ligger Vadsbo, med Mariestad till vänster och Björsättersviken och Viksnäs till höger. Boda är ett av de äldsta kulturlandskapen i södra vänerområdet. De som levt här har i alla tider haft flera möjligheter till försörjning. Fisket är den ena, den kanske första näringen, tillsammans med jakt och samlande.

Slutningarna ner mot sjön har varit solbelysta odlingsmarker. I skogen har byggnadsmaterial och ved tagits. På andra sidan vattnet ligger den moderna tidens jordbruksområde med rationell drift på stora, invallade gården. Kontrasternas

landskap erbjuder inblick i den historia som området genomlevt.

Namnet Boda talar om att här förvarats dyrbara fiskeredskap. Notakullsbacken vid Bodaviken visar att här varit platsen för notdrag. Här finns sjöbotten lämplig för att lägga ut notar och försöka dra hem en fångst av siklöja, nors eller större fisk. För att skydda noten och dess lingarn mot väta behövs en bod, krake eller annat skjul. Boda-namn förekommer på flera platser vid stränderna i hela området.

Ortnamnen kan berätta mycket om kulturlandskapets brukande och var människorna funnit platser som erbjuder närhet till fångst. Orden not-, -varp och -kast finns på en rad platser och visar omfattningen av notfiske som fiskemetod, inte minst i södra Vänern.

I Mariestads kommun hittar vi till exempel Varpholmen på Djurö, Torsö socken. Götene kommun har bland andra Ladkastet i Sjöråsviken, nära Fiskaretorpet, Österplana socken. Lidköpings kommun uppvisar en rad platser varav Kassvikevarpen i Flarken, Strö socken, är en.

För att fånga en anda som råder i området är hembygdsböckerna en källa. De inledande kapitlen om socknens fornlämningar och fädrens kyrka slår fast identiteten till en stomme av svensk mentalitet, präglad av odling och boskapsskötsel, av kontinuitet och bevarande av traditioner.

*Axel och Arvid Hulander drar not efter siklöja i kvällningen.
Botten, Kålland. Foto: Vänermuseet.*

Marknad på Gamla Torget, Mariestad. Foto: Mariestads bildarkiv.

*Ett osynligt kulturarv är de kilometer av vattenrör som försörjt
Lidköping med vatten sedan sekelskiftet 1900. Foto: Vänermuseet.*

Biosfärområdets utbredning är ett område med en högre grad av kyrklighet än flera andra områden i landet.⁹ Detta präglar södra vänerområdet tillsammans med en fast förankring i lantbrukets näringar.

Himmelens port finns här på jorden. Den har som allt här inte bara en jordisk form utan också en jordisk historia.¹⁰

Traditionens makt är stark här, vilket syns bland annat i näringsliv. Både i Lidköpings stad och i Götene tätort är inslaget av jordbrukets produktion fortfarande påtaglig. I Mariestad minner i stället statens byggnader om tiden som residensstad i Skaraborg.

*Forshems kyrka, Götene pastorat. Byggt runt 1130, vigd åt den Heliga Graven. Känd för sina speciella reliefer i sandsten, vilka bland annat visar stenhugget i arbete och (kanske) en korsfarare.
Foto: Maria Jansson*

Kombinationen av olika försörjningsmöjligheter kännetecknar det historiska kulturlandskapet och människornas liv. Södra vänerområdet har erbjudit rika möjligheter till bete, slätter och odling. Inlandsisen var generös med lera och finare partiklar, som hamnade här i rikt mått mellan bergsryggarna. Det överskott som befolkningen lyckades pressa ur produktionen blev en viktig del av varuutbytet mellan vänerstränderna. Fisket gav hela tiden ett tillskott i kosten, tillräckligt för att människor skulle kunna försörja sig även på de gamla utmarkerna vid sjön. Stegvis övergick befolkningen till jordbruk. Någon har uttryckt,

att “Ju fler kor fiskaren kan köpa sig, desto färre nät lägger han ut”. Under de senaste 200 åren har jordbruket blivit alltmer specialiserat och ersatt mångsysslandet.

Vänern har påverkats av människan under många århundraden och allra mest de två senaste. Regleringen av Väners vattenstånd under 1930-talet bäddade för de mycket omfattande invallningar och utdikningar som därefter genomfördes. Vänern var historiskt en viktig kommunikationsled för det egna området, varför sjöfarten erbjöd många möjligheter till försörjning. Sjön har periodvis under Sveriges historia varit

Under 1800-talets agrara revolution, plöjdes ängarna upp till åkermark. De mäktiga ekarna på Sjöberg i Björsäter är det enda som minner om de "härligaste ängar" som Linné beskrev på sin resa 1746. Foto: Maria Jansson.

landets viktigaste transportled för den livsviktiga exporten. Det gällde främst järn och trä, men också alla andra varor som skulle ut till havet och de importvaror som skulle till orterna runt sjön. I princip gick all frakt med båtar och fartyg ända fram till 1870-talet, då järnvägen tillkom.

Landskapet har varit föremål för enorma förändringar, i form av jordskiften, utdikningar och nyodling, och det finns få rester av det äldre kvar - små ängsarealer och enstaka halvnaturliga skogsbestånd. Inte ens skärgårdarna är opåverkade. Här har senare års vattenreglering fått stränderna att förbuskas. Men hos människorna lever trots allt mycket av traditioner, seder och bruk kvar. Hembygdsrörelsen är stark med hundratals föreningar, bygdegårdarna brukas för olika sammankomster och människorna som bor här åker på olika arrangemang.

Människor har en förmåga att lägga ett romantiskt skimmer över historien och glömma vedermödor och orättvisor. Lika mycket har författare och forskare bidragit med sin romantik över det som försvunnit, såsom byalaget, notlagen eller skördegillen. I litteraturen talas om den stora förändring som jordbruksreformerna på 1800-talet innebar, att gemenskapen splittrades när gårdarnas byggnader flyttades ut från byarna. Men i kontakten med landsbygden slås man istället av den sammanhållning som finns.

På utflykt till Torsö. Foto: Anna Florén, Mariestads bildarkiv.

Fartyget "Lisa" bland fritidsbåtar i Mariestad. Foto: Stig Grönkvist, Mariestads bildarkiv.

Begrepp

Begreppen kulturarv och kulturmiljö är, precis som exempelvis kultur och demokrati, mångtydiga och deras betydelse skiftar beroende på i vilket sammanhang de används.

I den här skriften har vi fokus på det formella kulturmiljöarbetet och hur den kunskapen kan användas i det fortsatta arbetet med kulturella ekosystemtjänster och hållbar landskapsförvaltning.

Riksantikvarieämbetet beskriver kulturarv, kulturmiljö och kulturmiljöarbete samt biologiskt kulturarv på följande sätt^{11, 12}:

Kulturarv omfattar alla materiella och immateriella uttryck av mänsklig aktivitet genom tiderna. Uttrycken kan vara historiska spår, objekt eller företeelser. Kulturarv kan också beskrivas som förutsättningar för eller resultatet av dynamiska samtal eller förhandlingar om samhällets utveckling.

Kulturmiljö är en del av kulturarvet och avser hela den av människan påverkade miljön som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö utgör en kontext som kan innehålla föremål, byggnader, ortnamn eller traditioner som är knutna till en plats.

*Hamlade träd är ett exempel på biologiskt kulturarv.
Foto: Eva Gustavsson.*

Biologiskt kulturarv är natur som berättar om kultur. Det utgörs av ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad och utveckling förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel.

Kulturmiljöarbete, såväl det offentliga som det som bedrivs av civila samhällets organisationer, skapar förutsättningarna för människor att göra anspråk på kulturarv genom att bevara, använda och utveckla kulturmiljöer. Offentligt kulturmiljöarbete är de organiserade processer som hanterar kulturmiljöer i samtiden. Utifrån samtidens premisser värderas, väljs, bevaras, används och utvecklas de spår från det förflutna som framtida generationer kan förhålla sig till. Kulturmiljöarbetet möjliggör identitetsskapande processer på såväl nationell, regional som lokal nivå.

Ekosystemtjänster

För att synliggöra de värden naturen erbjuder oss människor har begreppet ekosystemtjänster utvecklats. Detta begrepp innefattar alla produkter och tjänster som ekosystem ger oss människor och som bidrar till livskvalitet, välbefinnande och välfärd.

Ekosystemtjänster delas in i tre grupper:

- 1) Försörjande, såsom frukt och spannmål, dricksvatten, trävirke och bioenergi
 - 2) Reglerande, såsom rening av luft och vatten samt pollinering
 - 3) Kulturella, såsom kulturarv, platskänsla, rekreation och turism
- Dessutom finns de så kallade stödjande tjänsterna, som utgör förutsättning för att de övriga skall fungera, exempelvis fotosyntes och jordmånsbildning.

Ekosystemtjänster som planeringsinstrument

I ett EU-direktiv från 2011 förväntas medlemsstaterna kartlägga och bedöma tillstånd och värde för ekosystem och ekosystemtjänster samt främja integreringen av dessa värden i redovisnings- och rapporteringssystem senast 2020. Betydelsen av biologisk mångfald och värdet av ekosystemtjänster ska senast år 2018 vara allmänt kända och integreras i ekonomiska ställningstaganden, politiska avvägningar och andra beslut i samhället där så är relevant och skäligt. Detta enligt ett beslut i Sveriges riksdag år 2012.¹³

Som en konsekvens av detta har Sveriges länsstyrelser och kommuner under de senaste åren börjat använda metoder för att identifiera, bedöma och värdera ekosystemtjänster i framtagandet av exempelvis översiktsplaner, detaljplaner och miljökonsekvensbedömningar.

Det finns flera nationella mål som lyfter vikten av ekosystemtjänster i samhällsplaneringen. Ett etappmål inom miljömålet *Strategi för levande städer* är att senast 2025 ska en majoritet av kommunerna ta tillvara och integrera stadsgrönka och ekosystemtjänster i urbana miljöer vid planering, byggande och förvaltning i städer och tätorter.

Hur vi gjorde våra undersökningar

Våra resultat baseras på en boende-enkätundersökning, platsintervjuer med boende och med tjänstemän verksamma inom studieområdet. Vi har även läst och analyserat olika typer av skriftliga dokument. För fördjupad läsning om vår forskning, se referenser till våra vetenskapliga artiklar i slutet av skriften.¹⁴⁻¹⁷

Hösten 2017 skickades 2989 enkäter till ett slumpmässigt urval av boende i de tre kommunerna Götene, Lidköping och Mariestad, inom vilkas gränser Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle ligger. Antalet enkäter som skickades var proportionellt mot respektive kommuns antal invånare (Lidköping 51,2 procent, Mariestad 31,5 procent och Götene 17,2 procent).

Totalt erhöll vi 884 (ca 30 procent) svar, som fördelade sig någorlunda proportionellt efter kommunernas invånarantal. Av de som svarade var 57 procent kvinnor och 43 procent män i åldrarna 18 till 87 år. Av de svarande hade 23 procent en grundutbildning (nioårig grundskola), 39 procent en gymnasieutbildning och 34 procent hade en högskole- eller universitetsutbildning. Deltagarna var till största delen förvärvsarbetande (48 procent) eller pensionärer (48 procent). De som arbetade gjorde det inom näringslivet (48 procent), kommunen (32 procent), staten (8 procent) eller landstinget (7 procent).

Deltagarna hade i genomsnitt bott i området i 38,5 år men boendetiden varierade mellan 1 och 87 år. En majoritet (66 procent) av deltagarna svarade att man sedan tidigare kände till att Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle fanns, men endast 7 procent hade varit personligt engagerade i Biosfärområdets på något sätt.

Vi ställde många olika frågor till de boende, exempelvis vad de gör, hur ofta och vid vilka årstider som de vistas i biosfärområdet. Vi bad även deltagarna att namnge sina favoritplatser i biosfärområdet och undersökte de boendes band till platsen, hur de mådde, upplevelsen av välbefinnande när de vistades på platsen och hur mycket de var villiga att offra (att betala högre skatter och priser samt acceptera nedskärningar i levnadsnivån) för att bevara sina favoritplatser. Vi frågade även deltagarna om de kände till något om platsens kultur, historia och växter.

Under 2018 kompletterades enkätundersökningen med åtta platsintervjuer med några av de boende som i enkäten angett att de var kunniga både om växter och om historia gällande sina respektive favoritplatser och att vi kunde kontakta dem. Det var fem kvinnor och tre män i åldrar mellan knappt 40 och drygt 80 som intervjuades om sitt förhållande till växter och historia.

Under hösten/vintern 2018–2019 genomfördes 18 platsintervjuer med tjänstemän verksamma inom kommunal och regional planering. Frågorna som ställdes vid intervjuerna handlade om tjänstemännens arbete i relation till kulturmiljö och kulturarv i Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle.

Under sommaren 2018 genomfördes en dokumentanalys över samtliga projektbeskrivningar i Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulles arkiv. Dessutom granskades LIFE-projektet som föregick utnämningen, ansökan till Unesco samt Unescos strategidokument för biosfärområden. Dokumentanalysen har utförts i form av en systematisk genomgång där nyckelord och citat som beskriver arbetet med kulturarv och kulturmiljö har lyfts fram. Sökord som kultur, kulturmiljö, kulturarv samt kulturella- (landskap/platser/områden) har använts för att navigera till relevanta delar i dokumenten.

*Lasses och Ingas ensliga liv "i berget" är en av många berättelser och levnadsöden som de boende nämnde i enkäten.
Foto: Maria Jansson; arkivbild: Vänermuseum.*

Resultat av våra undersökningar

Platsidentitet och välbefinnande bland boende i biosfärområdet

Ett viktigt syfte med enkäten var att undersöka sambandet mellan platsidentitet (de psykologiska banden till platsen) och välbefinnande när man vistas på platsen. Identitet kan delas in i två grundläggande kategorier¹⁶: Personlig identitet (*mina* tankar, erfarenheter, kunskaper, känslor och upplevelser = vem *jag* är) och kollektiv identitet (*våra* tankar, erfarenheter, kunskaper, känslor och upplevelser = vilka *vi* är).

Enkäten bestod därför av två delar. Den första handlade om de personliga favoritplatserna (Vilka platser i och nära biosfärområdet är betydelsefulla för dig personligen?), och den andra om de kollektiva favoritplatserna (Vilka platser i och nära biosfärområdet anser du vara betydelsefulla för er som bor i området?).

Nedan redovisas några huvudresultat från enkätundersökningen vad gäller de boendes aktiviteter i Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle, deras band till favoritplatserna (platsidentitet), upplevt välbefinnande samt vilka kulturella kännemärken och historiska händelser som de känner till.

Utsiktsplats på Framnäs. En plats för njutning och kontemplation.
Foto: Maria Jansson.

En av de första frågorna löd: Under vilka årstider vistas du utomhus i landskapet i och nära biosfärområdet? Svaren visade att de boende vistades i området mest på sommaren (i medeltal nästan dagligen) därefter på våren och hösten, samt minst på vintern (en till flera gånger i veckan).

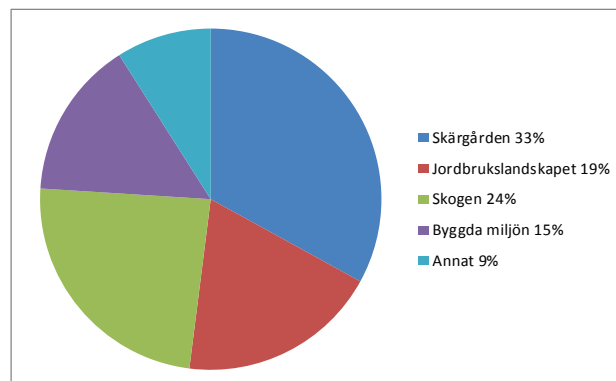
De vanligaste och viktigaste aktiviteterna, av de tjugoen alternativen som presenterades i enkäten, var enligt deltagarna: Njuter av naturen/landskapet (i medeltal 120 gånger per år); vandrar, promenerar (i medeltal 111 gånger per år); umgås med familj/vänner (i medeltal 86 gånger per år); vilar, återhämtar mig (i medeltal 83 gånger per år). Detta innebär att de som svarat på enkäten vistas i Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle främst för att njuta av naturen och ströva runt, samt att umgås med närstående och återhämta sig.

Personliga favoritplatser

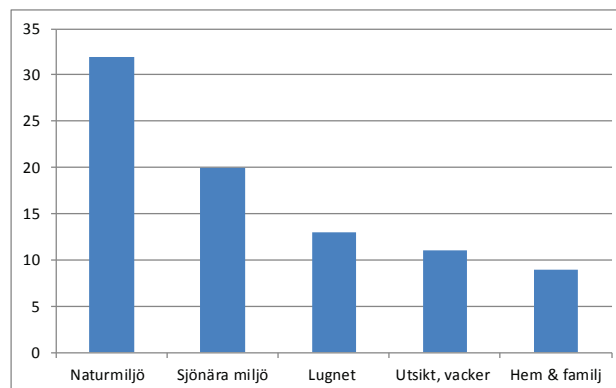
En fråga som handlar om de boendes personliga band till biosfärområdet lydde: Vilken är den mest betydelsefulla platsen för dig personligen? De 809 personer som svarat på frågan pekade ut 130 personligt viktiga platser. Av dessa platser nämndes 65 platser endast en gång vilket innebär att hälften av de boende har en egen favoritplats i biosfärområdet.

Nästan hälften av de 130 personliga favoritplatserna låg på Kinnekulle (25 procent) eller på Kålland med Kållandsö (21 procent). De boende angav även Mariestad (13 procent), Lidköping (11 procent) och området Torsö skärgård (7 procent) som sina favoritplatser. Resterande 21 procenten av de personliga favoritplatserna hamnade i kategorin ”övriga platser”. De flesta angav att deras personliga favoritplatser låg i skärgården och skogen följt av jordbrukslandskap och byggd miljö (figur 2).

Det som de boende värdesatte mest på de personliga favoritplatserna var: **naturmiljö** ”natur, skog, växter, djur, blommor”, **sjönära miljö** ”vattnet/vatten, sjön, Väner, skärgård”, **lugnet** ”lugn, stillhet, rogivande, frihet, tystnad”, **utsikt/vacker** ”utsikt, vacker/vackra, fin, vy”, **hem & familj** ”bo, hem, familj, vänner, umgås” (figur 3).

Figur 2: Svar på frågan: "Hur skulle du beskriva denna plats?" Deltagarna fick välja på fem kategorier för att beskriva sin personliga favoritplats.

Figur 3: De fem viktigaste aspekterna som boende värdesätter på sin personliga favoritplats (mätt i procent, y-axel).

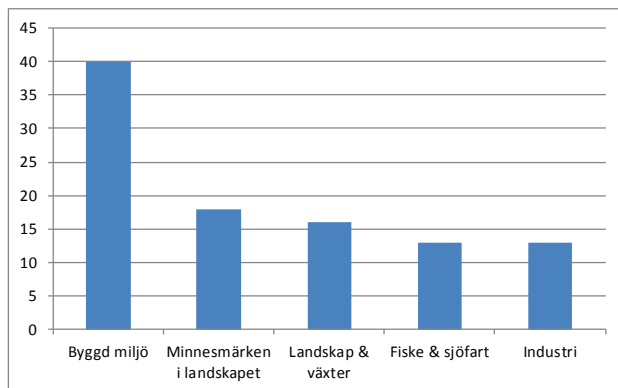
Många av de boende svarade att de värdesatte ”närhet” till något på sin personliga favoritplats. Drygt hälften av dessa deltagare hade Mariestad eller Lidköping som sin personliga favoritplats och en majoritet skrev att de värdesatte närheten till vattnet, sjön, Väneren eller närheten till naturen och skogen. Några citat från enkäten och frågan “Vad värdesätter du mest på denna plats?": “Det sjönära läget”. “Naturen finns så nära staden”. “Här är nära till allt, natur, vatten”.

Bad i Jutaviken, Årnäs. Foto: Maria Jansson.

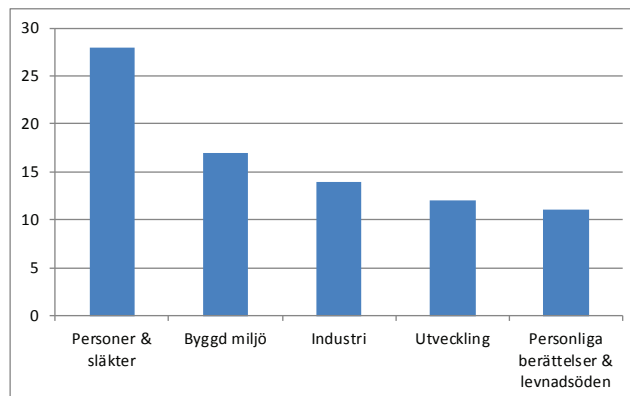
De kulturella kännemärken som de boende kände till på sina personliga favoritplatser var främst (se figur 4) **byggd miljö** “kyrkor, slott, gårdar, rådhuset”. Därpå följde **minnesmärken i landskapet** “grav, hållristning, runsten, Jarlehus, Skalunda hög”, **landskap och växter** “Munkängarna/ramslök, källa, utsikt, Österplana/orkidé, ekar”, **fiske & sjöfart** “Göta kanal, Spiken, fiske, fyr”, samt **industri** “stenbrott, stenhuggeri, kalkbrott, brytning, hantverksby”.

Som man kan se i figur 5 var de historiska händelserna som de boende kände till

Figur 4: De fem viktigaste kulturella kännemärkena på de personliga favoritplatserna (mätt i procent, y-axel).

på sina personliga favoritplatser främst kopplade till **personer och släkter** “De La Gardie/Magnus Gabriel, Olof Skötkonung/Husaby, Carl von Linnés studieresa på Kinnekulle, Karl XII likfärd, Kung Racke” men även till **byggd miljö** “kyrkor, slott, rådhuset, kungsgård, byggnadsarv”, **industri** “kalkbrytning och bränning, tegelbruk, kvarnstensbrytning, glasbruk, skifferbrytning”, **utveckling** “Mariestad grundades, munkar, pilgrimsvandringar, kristandet av Sverige”, **personliga berättelser och levnadsöden** “Lasse i berget/grottan, levnadsöden genom berättelser, sägner, Arn”.

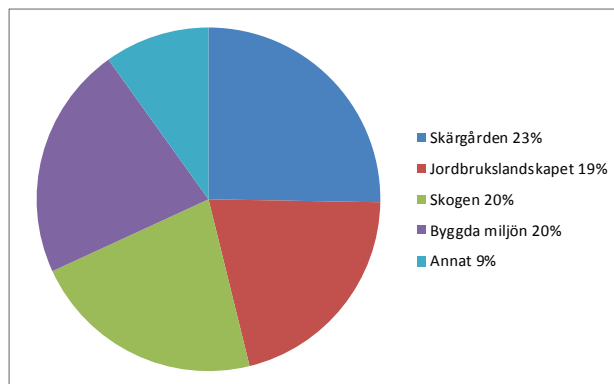
Figur 5: De fem viktigaste kategorierna av historiska händelser på de personliga favoritplatserna (mätt i procent, y-axel).

Kollektiva favoritplatser

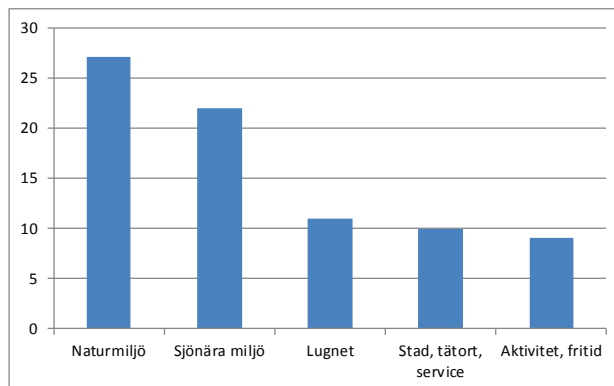
I boendekäten ställde vi även frågor som handlade om vilka platser i Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle som de boende kollektivt (vi som bor i området) identifierade sig med. På frågan: Vilka platser i och nära biosfärområdet anser du vara betydelsefulla för er som bor i området? pekade 671 personer ut 99 kollektivt viktiga platser. De mest betydelsefulla kollektiva platserna enligt de boende var Kinnekulle (24 procent), Kålland med Kållandsö (19 procent), Lidköping (18 procent), Mariestad (14 procent) och Torsö skärgård (4 procent). Resterande 21 procenten av de kollektiva favoritplatserna hamnade i kategorin ”övriga platser”.

Att många av de boende svarat att städerna Lidköping och Mariestad var mest betydelsefulla som kollektiva platser bekräftas i figur 6 som visar att 20 procent av de kollektiva favoritplatserna låg i den byggda miljön.

Det som de boende värdesatte mest på dessa kollektiva platser var **naturmiljö** ”natur, skog, djur, blommor, växter”, **sjönära miljö** ”vatten/vattnet, Vänern, sjön, skärgård”, **lugnet** ”lugn, ro, frihet, trygghet, upplevelse”, **stad, tätort, service** ”Mariestad, Lidköping, staden/stan, affärer”, **aktiviteter, fritid** ”bad, vandring och promenad, cykel, friluftsliv” (se figur 7).

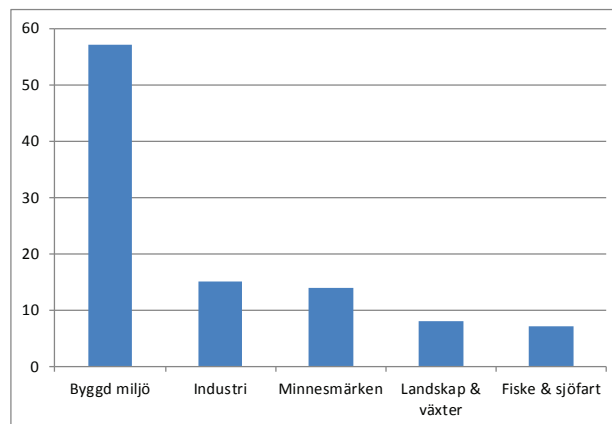
Figur 6: Svar på frågan "Hur skulle du beskriva denna plats?" Deltagarna fick välja bland fem kategorier för att beskriva den kollektiva favoritplats som man ansåg var mest betydelsefull för alla som bor i området.

Figur 7: De fem viktigaste aspekterna inom de kollektiva favoritplatserna som boende ansåg var av betydelse för alla som bor i området (mätt i procent, y-axel).

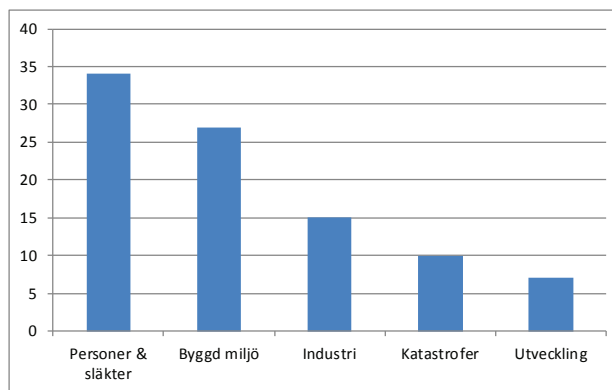
Även för de kollektiva favoritplatserna skrev många av de boende att de värdesatte närheten till något. Drygt hälften av dessa deltagare ansåg att Mariestad eller Lidköping var en kollektiv favoritplats, varav hela 76 procent ansåg att vi som bor i området värdesätter närheten till ”vattnet, sjön, Vänern”. Några citat från enkäten och frågan Vad värdesätter, enligt dig, ni som bor i området mest på denna plats?: ”Unik stadsmiljö med närhet till vattnet”; ”Närheten till Vänern, lugn och vacker stad”; ”Sjönära, lagom idyllisk stad”; ”Den lilla staden med sjönära aktiviteter”.

De kulturella kännetecknen som de boende kände till på de kollektiva favoritplatserna var främst relaterade till den **byggda miljön** (57 procent, se figur 8). Kyrkor, slott, rådhuset i Lidköping, gårdar och residenset i Mariestad var de viktigaste byggda miljöerna i denna kategori. Övriga kulturella kännetecken på de kollektiva favoritplatserna ingick i kategorierna **industri** ”stenbrott, Rörstrand, kalkbrytning, stenhuggeri”, **minnesmärken i landskapet** ”Lasse i bergets grotta, Skalunda hög, hållristning, fornlämningar, Jarlehus”, **landskap och växter** ”Munkängarna, källa, Österplana, utsikt, ramslök” samt **fiske och sjöfart** ”Spiken, Göta kanal, fyr, fiske” (figur 8).

Figur 8: De fem viktigaste kulturella kännetecknen som boende anser vara betydelsefulla för oss som bor i området dvs. de kollektiva favoritplatserna (mätt i procent, y-axel).

De historiska händelser som boende kände till på de kollektiva favoritplatserna var främst relaterade till **personer och släkter** samt **byggd miljö** (se figur 9).

Figur 9: De fem viktigaste historiska händelserna som boende anser vara betydelsefulla för oss som bor i området dvs. de kollektiva favoritplatserna (mätt i procent, y-axel).

Historiska händelser exemplifierades i enkätsvaren bland annat av kvarnstensindustrin i Lugnås och flygkraschen på Kinnekulle under andra världskriget (monumentet på bilden nedan) Foton: Maria Jansson.

Främst nämndes släkten De la Gardies betydelse kopplat till Läckö slott men även dopet av Olof Skötkonung vid Husaby kyrka, Carl von Linnés resa på Kinnekulle och att Mariestad grundades av hertig Karl, senare kung Karl IX, nämndes av många deltagare. Även områdets **industri** "fisket, sjöfart, glasbruk, Göta kanal, stembrytning" och **katastrofer** som "stadsbrand, flygkraschen på Kinnekulle under andra världskriget" samt **utveckling** som "stadens utveckling" och "Vänerens sjöhistoria" lyftes fram av de boende (figur 9).

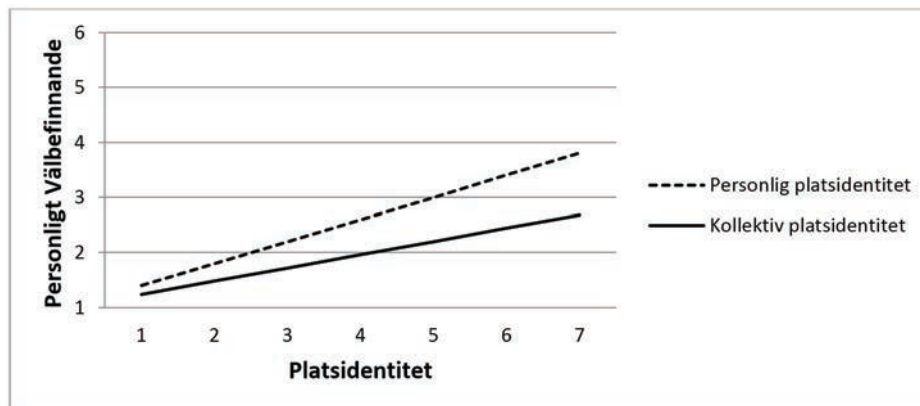
Samband mellan favoritplatserna och de boendes välbefinnande

En fråga som vi ställde oss var om det fanns någon relation mellan de boendes band (personlig och kollektiv platsidentitet) till favoritplatserna och de boendes välbefinnande som de upplever sig ha när de vistas på dessa platser.

Forskningslitteratur har tidigare visat att vi, både som enskilda individer och som kollektiv, knyter psykologiska band till platserna i våra liv. Dels knyter vi kognitiva band, att vi minns och tänker på platserna. Dels knyter vi emotionella band, att vi är förtjusta i, tycker om platserna.^{18,19} Vi mår också bra, i kurativ/läkande mening, när vi besöker dessa favoritplatser.^{16,20}

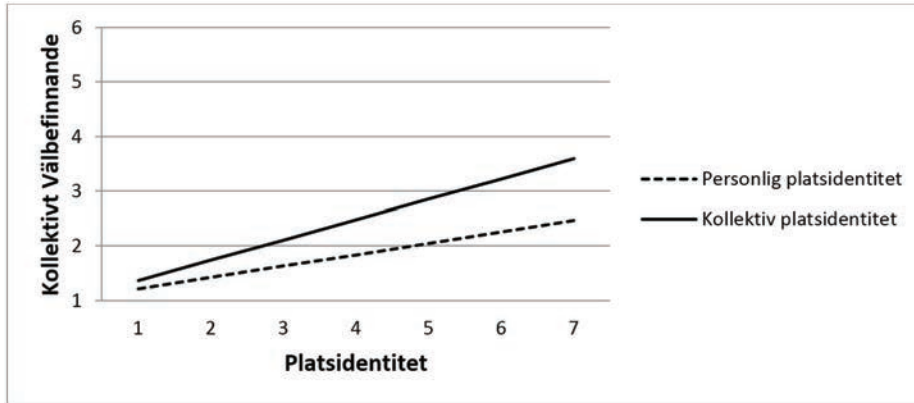
Våra resultat visar att ju starkare platsidentitet de boende upplevde sig ha, desto högre välbefinnande upplevde de sig känna när de vistades på dessa platser (se figur 10 och 11 för hur dessa relationer kan se ut). Dessa resultat visar även tydligt att graden av de boendes upplevda välbefinnande är starkt sammankopplad med respektive typ av favoritplats. Det personliga välbefinnandet (*mitt* välbefinnande) var högst på den personliga favoritplatsen (se figur 10) medan det kollektiva välbefinnandet (*vårt* välbefinnande) var högst på den kollektiva favoritplatsen (se figur 11).

Med andra ord återhämtar man sig och “laddar batterierna” på olika sätt på personliga och kollektiva favoritplatser - som person bäst på den personliga favoritplatsen och som grupp bäst på den kollektiva favoritplatsen.

Figur 10: Figuren visar sambandet mellan personligt (mitt) välbefinnande (y-axel) och personlig och kollektiv platsidentitet (x-axel). (Siffrorna representerar de skattningsskalor för välbefinnande och platsidentitet som användes i enkäten, där 1 betyder lågt/inget alls och 7 mycket högt)

Viss återhämtning upplever man även som person på den kollektiva favoritplatsen och som grupp på den personliga favoritplatsen (personlig/kollektiv. Jämför figurerna 10 och 11 med varandra).

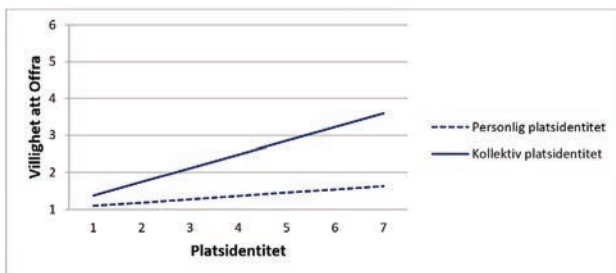
Figur 11: Figuren visar sambandet mellan kollektivt (vi som bor i området) välbefinnande (y-axel) och personlig och kollektiv platsidentitet (x-axel). (Siffrorna representerar de skattningsskalor för välbefinnande och platsidentitet som användes i enkäten, där 1 betyder lågt/inget alls och 7 mycket högt).

De boende i biosfärområdet ägnar sig gärna åt båtliv, Göta kanal, Lyrestad.
Foto Maria Jansson.

Samband mellan platsidentitet, välbefinnande och villighet att offra

I enkäten ställde vi även frågor om hur villiga deltagarna var att betala högre skatter och priser och om de kunde acceptera nedskärningar i levnadsnivån för att bevara personliga och kollektiva favoritplatser (villighet att offra). Tidigare forskning har visat att vi minns våra favoritplatser när vi har förlorat dem²¹, och att vi gärna vill bevara och skydda dessa platser eftersom den typen av miljövänligt beteende tillfredsställer våra grundläggande behov.²² Som man kan se i figur 12 så ökar ”villigheten att offra” mest med den kollektiva platsidentiteten. Med andra ord är det främst med stöd och engagemang av flertal individer, kollektivet, som vår miljövänliga offervilja ökar.

Figur 12. Figuren visar sambandet mellan ”villighet att offra” (y-axel) och personlig respektive kollektiv platsidentitet (x-axel). (Siffrorna representerar de skattningsskalor för ”villighet att offra” och platsidentitet som användes i enkäten, där 1 betyder inget alls och 7 mycket högt)

Tidigare forskning har även visat på samband mellan välbefinnande och miljövänligt beteende²³ och därför undersökte vi om välbefinnandet på favoritplatsen påverkade det tydliga sambandet mellan platsidentitet och villighet att offra som visas i figur 12.

Resultaten från vår statistiska analys visade att så var fallet för både de personliga (mina) och kollektiva (vi som bor i området) favoritplatserna. Platsidentiteten påverkar hur villiga deltagarna var att betala högre skatter och priser och om de kunde acceptera nedskärningar i levnadsnivån (villighet att offra) för att bevara personliga och kollektiva favoritplatser både direkt och indirekt via välbefinnandet på platsen (se figur 13).

Figur 13: Figuren visar en schematisk bild av hur platsidentitet (Hur mycket man tycker om och tänker på favoritplatsen) både direkt (röd pil) och indirekt (blå pilar) via välbefinnandet (hur väl man mår när man besöker favoritplatsen) påverkade hur villiga deltagarna var att betala högre skatter och priser och acceptera nedskärningar i levnadsnivån (Villighet att offra) för att bevara personliga och kollektiva favoritplatser.

Munkängarna under hösten - en favoritplats för många inom biosfärområdet. Foto: Maria Jansson.

Växter som bärare av historia

Som en fördjupad studie av enkätsvaren, tittade vi närmre på de boendes förhållande till växter på sina favoritplatser. Mycket av det som vi kallar ”natur” är beroende av mänsklig påverkan för att behålla sin karaktär och sina arter, alltså natur som också är kultur. Ursprungligen ett arv från biotoper skapade av stora betesdjur som mammutar och uroxar²⁴, skulle markerna ha växt igen när djuren dog ut, om inte människan börjat använda markerna för bete och fodertäkt (ängsmark) till sina tamdjur.

Fram till mitten av 1800-talet dominerade ängs- och betesmarker det svenska landskapet. Nu finns knappt 10% av markerna kvar, men här finns en stor andel av den biologiska mångfalden. Eftersom markernas biologiska innehåll är avtryck från våra förfäders arbete i landskapet, bidrar det till berättelsen om hur det var förr²⁵, alltså biologiskt kulturarv.²⁶

I studier har man sett att människor som lever i samhällen präglade av självförsörjning (jägar-samlare och lågintensivt jordbruk) har mycket goda kunskaper om växter, hur de växer och vad de används till.^{27,28} Denna typ av kunskap sjunker ju längre ett samhälle kommer bort från direkt beroende av naturen.²⁷ I Sverige förväntas vi alltså ha låga praktiska kunskaper om vilda växter och i så fall borde det då främst handla om kunskap om hur växter och biotoper användes ”förr i tiden”.

Hur medvetna är människor om växters historiska dimensioner? Hur intresserade är människor av växter och växters historia?

I enkäten som skickades till de boende i biosfärområdet hösten 2017 ställde vi frågor om intresse och kunskap om växter och om man känner till historiska beskrivningar av växter inom biosfärområdet. Förutom svaren i enkäten, intervjuades åtta personer för att få en bild av hur några personer, kunniga om både växter och historia, tänker kring växter som historia.

Vilka tittar på växter? Vilka känner till historiska beskrivningar av växter?

I enkätsvaren framgår att äldre personer tillbringar mer tid med att titta på blommor än yngre och kvinnor mer så än män. Däremot spelar det ingen roll hur länge man har bott i området eller vilken utbildningsnivå man har. Att människor som tittar på växter, är välbekanta med områdets flora är föga förvånande. Däremot är det inte nödvändigtvis de växtintresserade som känner till de historiska beskrivningarna av platsens flora. De som framförallt känner till dessa beskrivningar är istället de personer som också är kunniga om platsens historiska händelser och kulturella kännemärken.

Platsen viktig för kunskapsinhämtning

Syftet med intervjuerna var att undersöka vilka vägar dessa personer tagit för att nå sin kunskap och för att undersöka hur de såg på växter som bärare av historia.

Ramslöken på Kinnekulle förekom flitigt i enkätsvaren. En av respondenterna berättade bland annat om en gammal skråna som varnade för att somna bland ramslöken när det luktade starkt för då kunde man dö. Foto: Maria Jansson.

Alla respondenter var tämligen växtkunniga, men bara två angav att växter varit deras primära intresse. Fyra angav historia och två hade andra intressen som lett vidare till växtkunskap.

Den viktigaste kunskapskällan till växter och historia var böcker, sedan andra människor. Ytterligare källor var internet, det egna gårdsarkivet och för den äldsta respondenten, minnen från skolherbariet.

Favoritplatsen i sig var viktig för att inspirera till kunskapsinhämtning, även om flera dessutom lutade sig mot generell kunskap inom relevanta ämnen. Vissa läste på innan en plats besöktes för att få en förförståelse, andra inspirerades av företeelser på platsen (exempelvis kvarstående trädgårdsväxter), vilket ledde till studier vid hemkomsten.

Växter som bärare av historia, verkade för de flesta vara ett nytt sätt att se på växter. Flera svar var inte direkt kopplade till favoritplatsen, men gav en intressant bild av deras syn på människors förhållande till växter. Det aktiva odlandet av växter till nytta och nöje var det vanligaste temat bland svaren. Inte minst hur växter som inte hör till den naturliga floran och som blivit kvar i naturen diskuterades, särskilt munkarnas införande av nyttoväxter.

Andra exempel inkluderade kvarstående trädgårdsväxter vid gårdar och torp, ibland planterad av en namngiven person, men oftast anonyma, samt trädgårdsväxter som spridit sig och blivit något av en karaktärsväxt (såsom harris i Mariestads skärgård) eller som blivit invasiva.

Några tog upp traditioner kring växter. Dels nämndes den mycket gamla traditionen och sedermera turistattraktionen Bärsöndagar på Kinnekulle.²⁹ Dels en muntlig tradition om att det var förenat med livsfara att somna bland ramslöken när den luktade som starkast. Dels en familjetradition att hitta vårens första vitsippa och att äta upp den för att få önska sig något. En respondent diskuterade historiska källor som nycklar till det historiska och nutida landskapet och dess växter: Historiska reseberättelser, almanackor i gårdsarkivet och historiska kartor.

Växter som bärare av historia sågs av några som viktigt i ett större sammanhang, inte minst för att öka allmänhetens förståelse och intresse för naturen, exempelvis för att inte förlora våra historiska band till växter. Ett annat område rörde matförsörjning, såsom att äldre grödor kan ha viktiga egenskaper, exempelvis bättre torktålighet, än moderna sorter. En respondent lyfte också möjligheten att använda historisk information för förbättrad naturvård. De flesta respondenterna var dock vaga i sina svar – kanske osäkra på frågan, eller såg det som ett privat intresse.

Förändringar på favoritplatser sågs ibland som positivt och ibland som negativt. Kalhyggen lyftes fram flest gånger. Medan flera såg det som direkt negativt, t o m smärtsamt, eller störande för häckande rovfågel, var andra mer neutrala.

Lyrestadsblomma pekades ut som karaktärsväxt för favoritplatsen Lyrestad. Enligt artfakta.se klassas färgginsten som "nära hotad" och har sitt starkaste fäste i just Lyrestads socken.
Foto: Maria Jansson.

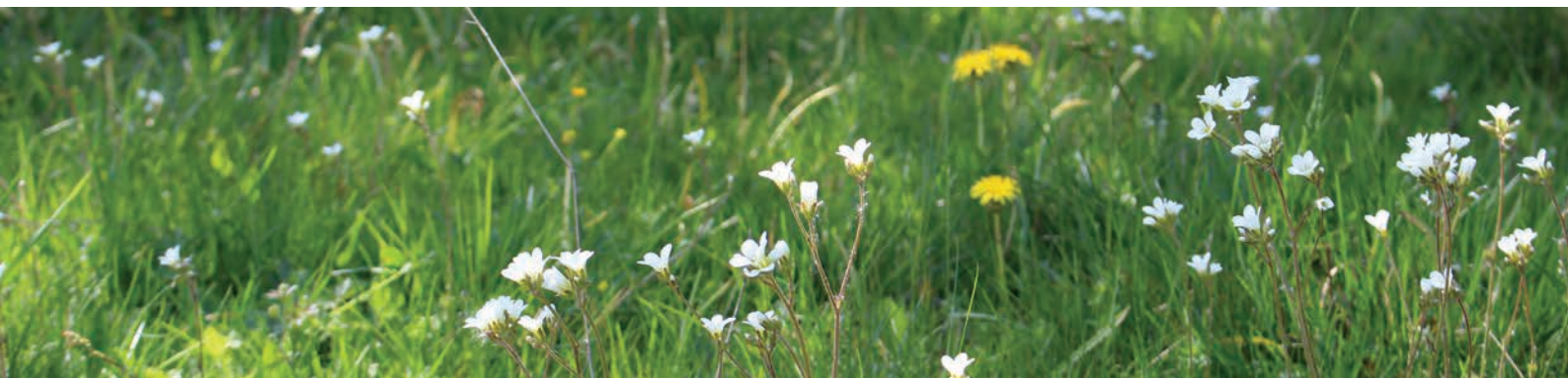
Historiska källor kan vara en nyckel till det historiska och nutida landskapet och dess växter. Karta avmätning 1724 av Bäckagården, Medelplana socken, från Lantmäteriets historiska kartarkiv.

Positiva förändringar i gräsmarker inkluderade dels det stora restaureringsprojektet på Kinnekulle (LIFE-projektet, se sid 40) och dels förändringar i floran i de egna hagarna som svar på djurens betande. Däremot sågs förbuskningen av Österplanas alvarmark som negativt.

Andra positiva förändringar inkluderade insatser för ökad tillgänglighet till favoritplatsen, men även avsaknad av förändring av en älskad plats var positivt. Och har vassen ökat eller minskat i Vänern? Två personer har sett två olika skeenden. De flesta ser ljusst på framtiden för floran på favoritplatsen. Dels tack vare förtroendet för förvaltarna av naturreservaten, dels ett förtroende för naturens självläkning. De som hyste tvivel kring florans framtid lyfte främst klimatet, men en diskuterade också ekologiska problem som brist på areal och skötsel samt ökad näringshalt i jorden.

Slutligen diskuterades Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulles eventuella betydelse för växter och deras historia. Flera önskade praktisk naturvård, andra lyfte biosfärområdets möjlighet till kunskapsspridning och eventuellt möjligheten att fungera som kunskapsbank. Det uttrycktes också ett önskemål att biosfärområdet mer aktivt skulle agera som diskussionsarena gällande svåra frågor, såsom placering av vindkraftsparker.

I maj blommor fältarven i beteshagarna. Foto: Maria Jansson.

Kulturmiljö och kulturella ekosystemtjänster i hållbar landskapsförvaltning

Kulturella ekosystemtjänster

Ekosystemtjänster är de direkta och indirekta produkter och tjänster som ekosystem erbjuder och som bidrar till människors välbefinnande.

Den globala studien Millennium Ecosystem Assessment³⁰ anger följande huvudkategorier för kulturella ekosystemtjänster: kulturell mångfald, spiritualitet och religion, kunskapssystem, utbildning, inspiration, estetik, sociala relationer, platskänsla, kulturarv, rekreation och ekoturism.

Några exempel på kulturella ekosystemtjänster som vi får av landskapet i biosfärområdet är attraktiva rekreativmiljöer och karaktäristiska, spännande eller spektakulära landskap. Dessa möjliggör kunskap om historiskt bruk och lokal identitet, välbehag kopplat till utsikt, lugn och ro, lövsus, fågelsång och gröna lummiga miljöer, samt rekreation såsom fiske, bad och vandring.

Frågan som vi ställde oss i projektet var vilken roll kulturmiljön och de kulturella ekosystemtjänsterna *kulturarv* och *platsidentitet* har för människors välbefinnande och för hållbar landskapsförvaltning inom Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle.

För att svara på denna fråga har vi, förutom att skicka ut en enkät till boende, analyserat samtliga projekt- och evenemangsbeskrivningar som arkiverats av Biosfärkontoret, från LIFE-

projektet 2002-2007 som föregick utnämningen av Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle, till projekt som var pågående 2018.

I Sverige har kommun och länsstyrelse det formella, lagstadgade, ansvaret för planering och förvaltning av landskap. Vi har därför även intervjuat 18 tjänstemän verksamma på lokal och regional nivå i biosfärområdet med fokus på frågor om hur landskapets kulturarv beaktas i deras dagliga arbete och om man arbetar med kulturella ekosystemtjänster.

Kulturella ekosystemtjänster är ofta immateriella företeelser som vi människor mår bra av. Exempelvis levererar historiska landskap information om tidigare hävd och specifika platser i kulturmiljön är av betydelse för vår identitet. Att uppmärksamma dessa tjänster och hur mycket de betyder för oss kan vara nödvändigt för att de skall tas omhand i den kommunala och regionala samhällsplaneringen. Illustration: Linnéa Blixt.

Kulturmiljö som en del av biosfärområdets verksamhet

Enligt det globala handlingsprogrammet för biosfärområden (Lima Action Plan 2016–2025) ska dessa vara modellområden för genomförandet av FN:s hållbarhetsmål, Agenda 2030.³¹ Svenska biosfärområden utgör komplement till kultur- och naturreservat, nationalparker och andra utpekade områden med höga natur- och kulturvärden. Fokus ligger här nämligen inte på skydd, utan på att testa ny kunskap och praktik vad gäller att både bruka och bevara landskapet.

I den vetenskapliga litteraturen har dock fram-förts kritik mot att biosfärområdena ändå framför allt är inriktade mot naturfrågor och att kulturella aspekter glöms bort, trots att dessa spelar en stor roll för hållbar landskapsförvaltning.

Genom skicklig renovering bidrar den gamla gränsmuren mellan Råbäck och Trolmen åter till förståelse för landskapets historia. Kinnekulle. Foto: Maria Jansson

Även Unesco har konstaterat att den kulturella dimensionen av hållbar utveckling bör stärkas i den praktiska tillämpningen i biosfärområden.²

Biosfärområde Vänerskärsgården med Kinnekulle föregicks av LIFE-projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” som drevs av länsstyrelsen i Västra Götalands län. Även om LIFE-projektet benämns som en naturvårdssatsning inom Natura 2000 så var kulturlandskapet på Kinnekulle en förutsättning för projektet eller som en av tjänstemännen uttryckte det:

“Arbetet bestod ju i att restaurera och återskapa gamla igenväxta betesmarker och slätterängar och vinna tillbaka det gamla kulturlandskapet på Kinnekulle. ...Vi tog ju med ganska mycket mark i det här projektet, kanske inte utifrån naturvärdena utan för till exempel gamla gränser, bygränser mellan inägo- och utmark... Det var en kombination av kulturhistoria och naturvärden...”

Människans bruk av naturen var en tydlig utgångspunkt, liksom att landskapet bör ses som en helhet där natur och kultur är integrerade och inbördes beroende. Detta perspektiv genomsyrade till viss del även ansökan till Unesco 2008.³² Här betonas särskilt att blandningen av gamla kulturlandskap, områden med höga biologiska bevarandevärden och moderna samhällen utgör grunden till varför det föreslagna biosfärområdet är

värdefullt ur ett nationellt perspektiv som modellområde för hela Sverige.

I påföljande projekt som genomförts i biosfärområdet mellan åren 2009-2018 lyfts ibland kulturmiljöer och kulturvärden fram som värden i landskapet, starkt kopplade till turism och rekreation. Kulturmiljöer beskrivs explicit i listningen av 19 byggnadsminnen inom området, men utöver detta görs ingen begreppsdefinition av vad kulturmiljö och kulturarv kan vara. Det framgår inte hur just kulturmiljö eller kulturarv kan nyttjas för hållbar utveckling i större utsträckning. Kulturmiljö eller kulturarv utgör inte heller utgångspunkt i projekt, utan beskrivs snarare som en självklarhet, en förutsättning, någonting relativt abstrakt som nämns jämte naturmiljöer.

Kulturella ekosystemtjänster i formell landskapsförvaltning

Alla tjänstemän som intervjuades sa sig känna till bedömning och värdering av ekosystemtjänster som metod och drygt hälften svarade att de arbetade med ekosystemtjänster. Kulturella ekosystemtjänster var däremot mindre känt och flera av tjänstemännen hade inte hört talas om begreppet tidigare "...Jag hade faktiskt inte en aning om att man pratar om kulturella ekosystemtjänster". Endast några svarade att de arbetade med kulturella ekosystemtjänster.

Att slå med lie ingår i den traditionella förvaltningen av kulturlandskap. Foto: Eva Gustavsson

En tjänsteman uttryckte sig om det viktiga sambandet mellan kulturhistoria, hållbar utveckling och ekosystemtjänster på följande sätt:

“...och agenda 2030 som nu har landat på oss, det gör ju att det blir mer tydligt fokus på ekosystemets art och form och kanske överlevnad i relationen till människans behov. Då är det viktigt också att kunna berätta det kultur-historiska landskapets relation till exempel alla källor som finns i den här trakten. Hur man har nyttjat vatten, hur man har nyttjat örter i gamla munkhistorien, läran om växter, växtarternas sätt att bistå med både god smak och hälsobringande krafter, då blir kulturhistorien ett verktyg till att nå människor...”

För att ”samverka kring det här med ekosystemtjänster så att det blir någonting gjort i praktiken också, inte bara prat” som en tjänsteman uttryckte det så initierade några kommunala tjänstemän nätverket *Naturnytta* för några år sedan. Motivet var att ”hitta en struktur för kulturlandskapets ekosystemtjänster, hitta en horisontell form där man litar på varandra och hittar gemensamma målbilder”.

Nätverket består av representanter från de tre kommunerna (Götene, Lidköping och Mariestad), länsstyrelsen i Västra Götaland, biosfärkontoret och två naturskyddsföreningar. Nätverket träffas regelbundet och har bland annat ansökt om medel för ett utbildningsprojekt inom ekosystemtjänster för politiker, tjänstemän och exploatörer som verkar inom Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle.

Barn på jakt efter bokstäver i Surö bokskogs naturreservat. Förr ristade kärlekspar in sina initialer i barken på träden. Foto: Birgitta Karlsson

Tjänstemännens kunskap om vad de boende värdesätter på sina favoritplatser

De favoritplatser som pekades ut av tjänstemännen vid intervjuerna som de boendes favoritplatser stämmer väl överens med svaren från boendeenkäten. En majoritet av tjänstemännen ansåg att Kinnekulle är den främsta favoritplatsen men även Kållandsö och städerna Mariestad och Lidköping pekades ut som favoritplatser av hälften av tjänstemännen. Platåberget Kinnekulle beskrivs av tjänstemännen med ord som ”visuell”, ”horisont”, ”skulptur” där det är ”rofylt”, man blir ”betagen” och man känner ”historiens vingslag”. Kinnekulles centrala roll i Biosfärområdet illustreras genom följande citat:

“Men Kinnekulle är på något sätt mittpunkten där och det landskapet är ju väldigt speciellt. Och där är ju både natur- och kulturvärden som ju är någonting som vi hela tiden får försöka tala om - att naturen fanns ju inte där utan kulturen. Vi har ju inte några sådana ”vilda områden”, utan allt är präglad av kulturen så man kan inte skilja dem åt.”

Kinnekulle kallas ofta ”det blommande berget” och i maj när ramslöken blommar är Munkängarna en ”vallfärdsort” dit människor åker och har picknick och vandrar och umgås med familj och vänner. Men som en tjänsteman påpekar:

”Det är inte bara blommorna utan det är de här strukturerna i landskapet, skulle jag säga, som skapar rummen och att det är något speciellt. För det är inte bara kullar med ramslök på utan det är ju väldigt mycket stengårdsgårdar. Det som gör att man kan ganska lätt bilda sig en uppfattning om att här har det varit människor som odlat och bott.”

Det finns en stark lokal identitet och stolthet kopplad till landskapet kring Vänern och Kinnekulle. Det är den historiska förankringen och mångfalden i Biosfärområdet som enligt flera av tjänstemännen är avgörande för attraktionskraften. På relativt korta avstånd har de boende tillgång till kyrkor från 1100-talet, slott, gamla stenbrott, ädellövskogar, intressant flora och geologi, sjöliv, restauranger med mera som ger möjligheter till att umgås och utöva olika fritidsaktiviteter.

Kulturmiljö i formell landskapsförvaltning?

Att kulturmiljön är en självklar utgångspunkt i det dagliga arbetet ansåg en majoritet av tjänstemännen. I kommunernas planprocess är kulturmiljön en av flera faktorer som man arbetar med redan i utredningsskedet. Några av tjänstemännen använde ”en form av checklista” för att undersöka om det finns kulturvärden inom det aktuella planområdet. Andra respondenter kopplade kulturmiljön till besöksnäringen men uttryckte även en oro över att bli för besöksmålsinriktade. Flera tjänstemän arbetar aktivt med hembygdsföreningar och andra föreningar och privata aktörer som vårdar gamla sågverk, mejerier, stenhuggerier, maskiner etc. Det bör dock påpekas att några av tjänstemännen inte ansåg att kulturmiljön beaktas tillräckligt mycket i planeringsprocessen.

Våra intervjuer visar dessutom på en stor bredd i hur de olika tjänstemännen pratar om och definierar vad som är kulturmiljö. Vissa pratar om kulturmiljö utifrån exempelvis utpekade kulturhistoriskt värdefulla byggnader och riksintressen för kulturmiljövården. Andra definierar kulturmiljön i mer generella termer synonymt med ett föränderligt landskap, eller som en tjänsteman uttryckte det: ”En process - det förändras för kulturen är ju den mänskliga påverkan på både miljö och landskap och byggnader.”

Några tjänstemän pratar om att ”kulturmiljön finns där som en grund på något sätt”. Att kulturmiljön är en självklar utgångspunkt för många av tjänstemännen som vi intervjuat innebär inte att kulturmiljön alltid får stort genomslag i beslutsprocessen. Flera ansåg att det ofta är svårt att få gehör för aspekter som rör kulturmiljön hos politikerna, exploatörer och vanliga husägare.

Våra resultat visar tydligt att både boende och tjänstemän anser att kulturmiljöns värden har en central roll i biosfärområdet. De två frågor som vi ställde oss var dels vilka aspekter av kulturmiljön som tjänstemännen arbetar med och dels hur dessa kan kopplas till kulturella ekosystemtjänster.

Våra intervjuer visar att tjänstemännen dagligen arbetar med aspekter som rör industrimiljöer, bebyggelse, platsidentitet och lokal identitet samt jordbruksmiljöer och parker. Resultat från enkäten visar på ett starkt samband mellan platsidentitet och välbefinnande när de boende vistas på sina favoritplatser. Därför är det intressant att många av tjänstemännen säger att de dagligen beaktar platsidentitet och lokal identitet. Det finns en stark identitet och stolthet i biosfärområdet som är kopplat till det historiska landskapet.

En av tjänstemännen uttrycker det så här:

”Jag tycker överhuvudtaget i våra bygder så är folk väldigt medvetna om kulturen. Vi ser det ju i den typen av ärenden jag har: Att söka byggnadsvårdsbidrag för att bevara sina gårdar, byggnadsminnen - att man är noga med att hålla dem i gott skick, kyrkor - att man är

väldigt mån om sin kyrka och att det ska se bra ut. Tipp topp på alla sätt. Och det finns ju väldigt mycket sockenråd och den typen där man verkligen månar om sin hembygd och hembygdsföreningarna är väldigt livaktiga.”

Klosterängarna i Lugnås. Namnet och växtligheten vittnar om forna tiders bruk av landskapet. Foto: Maria Jansson.

Samtidigt säger flera tjänstemän att de skulle vilja arbeta mer med lokalhistoria, lokal identitet, lokal kunskap, berättelser, mötesplatser och upplevelser. En av tjänstemännen uttryckte en önskan att ”fylla kulturmiljöerna med det här immateriella kulturarvet.” En annan menar att det är viktigt att “fånga upp berättelserna. Jag känner väl att vi är inne och nosar på saker och ting.” Samtidigt hävdar en majoritet att de har begränsade möjligheter att göra detta på grund av de ekonomiska ramarna, brist på metoder och ibland brist på kompetens.

Kunskap om kulturmiljön är en förutsättning för förvaltning av kulturella ekosystemtjänster

Våra resultat visar att man inom den formella landskapsförvaltningen på kommun och länsstyrelse arbetar aktivt med många aspekter som kan definieras som kulturella ekosystemtjänster, till exempel lokal identitet, berättelser, historiska spår, sinnliga upplevelser av landskapet och rekreation. Det finns en etablerad kunskap kring kulturmiljö och kulturarv på lokal och regional nivå men våra resultat indikerar att tjänstemän inte använder sig av denna kunskap i arbetet med ekosystemtjänster.

Kulturella ekosystemtjänster är ett relativt okänt begrepp och de många gemensamma beröringspunkterna mellan kulturella ekosystemtjänster och existerande kunskap om kulturarvs- och kulturmiljöarbete är fortfarande outredda. Då många av de kulturella ekosystemtjänsterna har en immateriell karaktär är det svårt att sätta ett direkt ekonomiskt värde på dem. För att värdera de kulturella ekosystemtjänsterna krävs andra former av värderingsmetoder, exempelvis att ta reda på

Ljungen växer tät på Djurö. Vad genererar detta landskap för typ av upplevelser? Foto: Eva Gustavsson

människors betalningsvilja för bevarande och utveckling av kulturarv. Andra metoder inom förvaltning och planering av kulturmiljö såsom medborgardialog kan också användas. Det finns en stor potential i att använda delar av den etablerade kunskapen inom kulturmiljövården för att utveckla metoder för bedömning och värdering av kulturella ekosystemtjänster.

När det gäller existerande dialog och samarbete kring kulturmiljö och kulturarv i biosfärområdet så visar resultat från intervjuerna med tjänstemännen på ett etablerat samarbete mellan kommun och länsstyrelse. Detta resultat var väntat då länsstyrelse och kommun har det formella ansvaret att implementera lagstiftningen kring frågor som rör kulturmiljö och kulturarv. Våra resultat visade även att länsstyrelse och kommun har ett starkt samarbete med olika museer. Däremot var det endast några av tjänstemännen som svarade att de hade samarbetat med Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle och då endast i specifika projekt.

Våra undersökningar visar dock att en majoritet av tjänstemännen önskar ett starkare och mer kontinuerligt samarbete inom och med biosfärområdet. Nätverket *Naturnytta* som beskrivs ovan är ett exempel på ett nytt initiativ till samarbete mellan olika aktörer inom Biosfärområde Vänerskärgråden

med Kinnekulle. Ett ökat samarbete mellan kommun, länsstyrelse och biosfärområdet krävs för att uppnå en hållbar utveckling och helhetssyn på landskapet där kulturmiljö och naturmiljö är integrerade, eller som en av tjänstemännen uttryckte det ”Få ihop påsen och pengar och se till att vi skapar landskapet”.

Sammanfattande diskussion

Forskningsprojektets syfte har varit att undersöka vilken roll kulturmiljön och de kulturella ekosystemtjänsterna kulturarv och platsidentitet har för människors välbefinnande och för hållbar landskapsförvaltning inom Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle.

Detta har möjliggjorts genom en boendekätundersökning, platsintervjuer med boende och med tjänstemän verksamma inom studieområdet samt analys av olika typer av skriftliga dokument.

Natur- och kulturmiljö i symbios inom biosfärområdet

Våra resultat visar att de boende ofta har hittat och mutat in sina egna favoritplatser, som de knutit starka band till och som ger dem ett högt välbefinnande när de vistas där. De flesta av favoritplatserna som de boende pekade ut som personliga (mina) och kollektiva (vi som bor i området) favoritplatser ligger på Kinnekulle, i området Kålland med Kållandsö, i städerna Lidköping och Mariestad, samt i Torsö skärgråd. Naturmiljön, den sjönära miljön och lugnet värdesattes främst av de boende på både de personliga och kollektiva favoritplatserna.

Lidköping och Mariestad var speciellt populära som kollektiva favoritplatser och där man uppskattade ”närheten till Vätern, vattnet, sjön”. De boende pekade även ut både kulturella kännemärken och historiska händelser på sina favoritplatser.

Våra resultat visar tydligt att tjänstemännen på kommun och länsstyrelse är väl medvetna om vilka dessa favoritplatser är och vad de boende värdesätter och känner till på sina favoritplatser så som natur och kultur, historia, närheten till Vätern, lugnet och möjligheten att umgås med familj och vänner och utföra olika fritidsaktiviteter. Kulturmiljön och kulturarvet i kombination med naturmiljöer beskrivs som en tillgång även i de rapporter och projekt som biosfärområdet genomfört. Det finns en samstämmighet mellan den inofficiella och den officiella uppfattningen av områdets specifika karaktär och värden.

Samband mellan platsidentitet, välbefinnande och villighet att offra

Våra resultat visar, i linje med tidigare forskning, att ju starkare band de boende knöt till både personliga och kollektiva favoritplatser desto högre välbefinnande upplevde de sig

ha på dessa platser. Följaktligen fungerar favoritplatserna som ett slags kurativt oas. Man återvänder dit för att njuta av miljön och för att ladda batterierna.

Villigheten att, i någon mening, bevara favoritplatserna var störst genom ett kollektivt engagemang. De boende var alltså mer villiga att betala högre skatter och priser, samt acceptera nedskärningar i levnadsnivån för att bevara personliga och kollektiva favoritplatser när de gjorde det i grupp än som enskilda individer. Detta går i linje med tidigare forskning som har visat att kollektivt engagemang är en starkare drivkraft jämfört med det individuella engagemanget.

Sambandet mellan platsidentitet och villighet att offra förklarades också till viss del av det upplevda välbefinnandet. Detta indikerar att den kurativa effekten av att vistas på och återbesöka en favoritplats påverkar, till en viss del, ens villighet att betala högre skatter och priser samt acceptera nedskärningar i levnadsnivån för att bevara favoritplatsen, oberoende om det är en personlig eller en kollektiv favoritplats. Man vill, med andra ord, ha kvar och bevara favoritplatsen inte bara för att man tycker om den och tänker på den (platsidentitet), utan också för att man mår bra (välbefinnande) av att vistas på och återbesöka den.

Växter och historia

Resultaten från enkäten bekräftar tidigare forskning, att äldre personer är mer växtkunniga än yngre. Ett annat intressant resultat är att de som är intresserade av växter, inte nödvändigtvis är de som bäst känner till historiska beskrivningar av växter, utan snarare de som är historiskt intresserade. Ur intervju svaren framträder respondenternas intresse för och kunskap om områdets natur, kultur och historia, ofta inspirerat av platserna själva.

Tankar kring växter som bärare av historia verkade något främmande för vissa, förmodligen pga vetenskapens och myndigheternas, ja hela samhällets, strävan att renodla ämnen och institutioner som antingen natur eller kultur. Respondenternas breda kunskapsbas ledde dem ändå till intressanta inlägg om människors odling av växter, kvarstående kulturväxter samt traditioner kring växter.

Kunskapen om människans historiska inflytande över vilda växters utbredning var däremot vag, förutom hos en respondent som arbetar med dessa frågor yrkesmässigt. Förändringar på favoritplatsen upplevdes ibland som positiva och ibland som negativa. De flesta såg dock ljus på framtiden för floran på sin favoritplats.

Kunskap om kulturmiljön är en förutsättning för förvaltning av kulturella ekosystemtjänster

Ekosystemtjänster hanteras alltmer inom planering med syfte att kartlägga och värdera de produkter och tjänster som landskapets ekosystem ger oss människor och som bidrar till livskvalitet, välbefinnande och välfärd. I linje med tidigare forskning visar våra resultat att kulturella ekosystemtjänster är ett relativt okänt begrepp inom lokal och regional landskapsförvaltning. Samtidigt arbetar kommunala tjänstemän inom biosfärområdets gränser med många av de aspekter som kan definieras som kulturella ekosystemtjänster, till exempel lokal identitet, berättelser, historiska spår, sinnliga upplevelser av landskapet och rekreation. De är medvetna om att det finns en stark lokal identitet och stolthet kopplad till landskapet kring Vänern och Kinnekulle.

Det är den historiska förankringen och mångfalden i biosfärområdet som enligt flera av tjänstemännen är avgörande för attraktionskraften. Kulturmiljön anses här vara en självklar utgångspunkt inom kommunal landskapsförvaltning men denna kunskap utnyttjas inte alltid i arbetet med ekosystemtjänster. De många gemensamma beröringspunkterna mellan kulturella ekosystemtjänster och existerande kunskap om kulturarvs- och kulturmiljöarbete är fortfarande outredda.

Om biosfärområdets koppling till hållbar landskapsförvaltning

Många av de som vi intervjuat upplever att biosfärområdet skulle kunna vara en arena för en ny syn på landskapet, bortom de etablerade institutionernas fasta uppdelning mellan natur och kultur. Bland de intervjuade privatpersonerna lyftes biosfärområdets roll som kunskapsförmedlare som viktig.

Önskemål kom även fram om biosfärområdet som en diskussionsarena kring svåra landskapsfrågor, såsom placering av vindkraftverk. I dagsläget är det endast ett fåtal av tjänstemännen som säger sig samarbeta med biosfärområdet. En neutral plattform skulle kunna stötta utvecklingen av en hållbar landskapsförvaltning kring det viktiga sambandet mellan kulturhistoria, hållbar utveckling och ekosystemtjänster. Ett nätverk för samtal kring landskapet där natur och kultur är integrerade skulle likaså kunna etableras men då krävs det att tjänstemän som arbetar både med natur- och kulturmiljöfrågor ingår i nätverket.

Vår dokumentanalys visar att inom projekt genomförda av biosfärkontoret finns utrymme att tydligare konkretisera betydelsen av kulturmiljö/kulturarv och på vilket sätt kulturmiljö- och kulturarvsarbetet skulle kunna nyttjas i arbetet mot en hållbar

utveckling. Vi kan likaså konstatera att kulturella ekosystemtjänster generellt är svåra att konkretisera och att dessa ofta hanteras i mindre utsträckning än övriga ekosystemtjänster i samhällsplaneringen. Samtidigt visar våra undersökningar att boende i biosfärområdet själva gör en bred tolkning av vad som är viktigt i deras närmiljö (vad som är kulturarv) och att detta skulle kunna utgöra en resurs för kommunerna.

Det finns en utforskad möjlighet att koppla landskapets ekosystemtjänster såsom kulturarv och lokal platsidentitet till befintligt natur- och kulturmiljöarbete. Då krävs precisering och kartläggning av vem som arbetar med dessa frågor inom länsstyrelse, kommun, museer, föreningsverksamhet och civilsamhället. Därmed skulle både boende och tjänstemän kunna nå potentiella aktörer som kan känna igen sig i arbetet med dessa frågor på ett eller annat sätt även om de inte själva anser sig arbeta med de specifika begreppen "kulturmiljö" och "kulturarv".

Referenser

1. Kalm, P. (1977) *Pehr Kalms västgöta och bohuslänska resa: förrättad år 1742: med anmärkningar uti historia naturali, fysik, medicin, ekonomi, antikviteter etc.* [Ny uppl.] Stockholm: Wahlström & Widstrand. s. 40.
2. UNESCO (2015) UNESCO's Work on Culture and Sustainable Development. Evaluation of a Policy Theme. Internal Oversight Service IOS/EVS/PI/145 Rev.5
3. UNESCO (2019) *About the Man and the Biosphere Programme (MAB)* <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/about-mab/> (Hämtad 2019-10-03)
4. UNDP i Sverige (2019) *Globala målen - för hållbar utveckling.* <https://www.globalamalen.se/> (Hämtad 2019-10-03)
5. Ekman A., (red.) (2009). *Nationalencyklopedin* AB Malmö.
6. SCB (2018). *Kommuner i siffror.* <http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/kommuner-i-siffror/> (Hämtad 2019-11-11)
7. Drotz, M., Wängberg, S-Å., Jakobsson, E., Gustavsson, E. & Nilsson, L. G. (2014). Lake Vänern: A Historical Outline. *Aquatic Ecosystem Health & Management*, 17:4, pp. 323-330.
8. Kållandsö hembygds- och fornminnesförening (2009). *Kållandsö i gången tid.* Lidköping: Kållandsö hembygds- och fornminnesförening.
9. Malmstedt, G., & Ahlberger, C. (red.) (1993) *Västsvensk fromhet: jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler.* Göteborg: Humanistiska fakulteten, Univ.
10. Stern, B. & Bärnebo, S. (red.) (1982). *N. Härene och Hovby: en hembygdsbok.* Lidköping: Norra Härene hembygdsförening.
11. Riksantikvarieämbetet (2016) *Vision för kulturmiljöarbetet 2030: Redovisning av regeringsuppdrag om ett offensivt och angeläget kulturmiljöarbete.* s. 7.
12. Riksantikvarieämbetet (2019) *Det här är biologiskt kulturarv.* <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/biologiskt-kulturarv/det-har-ar-biologiskt-kulturarv/> (Hämtad 2019-10-14)
13. SOU 2013:68, *Synliggöra värdet av ekosystemtjänster - Åtgärder för välfärd genom biologisk mångfald och ekosystemtjänster,* Stockholm. Stockholm. s. 180.
14. Tengberg, A., Fredholm, S., Eliasson, I., Knez, I., Saltzman, K., & Wetterberg, O. (2012). Cultural ecosystem services provided by landscapes: Assessment of heritage values and identity. *EcoSystem Services*, 2, pp. 14-26.
15. Eliasson, I., Knez, I., Ljungdahl, E., Hanneryd, O. & Karlsson, E. (2015). *Fjäll som kultur?* Länsstyrelsen Jämtlands län. Digital version: lansstyrelsen.se/jamtland.
16. Knez, I. & Eliasson, I. (2017). Relations between personal and collective place-identity and well-being in mountain counties. *Frontiers in Psychology* 8:79, pp. 1-12.
17. Eliasson, I., Knez, I. & Fredholm, S. (2019). Heritage planning in practice and the role of cultural ecosystem services. *Heritage & Society*, 11:1, pp. 44-69.

18. Knez, I. (2014). Place and the self: An autobiographical memory synthesis. *Philosophical Psychology*, 2, pp. 164-192.
19. Lewicka, M. (2008). Place attachment, place identity, and place memory: Restoring forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*, 28, pp. 209-231.
20. Knez, I., Ode Sang, Å., Gunnarsson, B., & Hedblom, M. (2018). Wellbeing in urban greenery: The role of naturalness and place-identity. *Frontiers in Psychology*. 9:491. pp. 1-10
21. Knez, I., Butler, A., Ode Sang, Å., Ångman, E., Sarlöv Herlin, I. & Åkerskog, A. (2018). Before and after a natural disaster: Disruptions in emotion component of place-identity and well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 55, pp. 11-17.
22. Dietz, T., Fitzgerald, A., & Shwom, R. (2005). Environmental values. *Annual Review of Environmental Resources*, 30, pp. 335-372.
23. Brown, K.W., & Kasser, T. (2005). Are psychological and ecological well-being compatible? The role of values, mindfulness, and lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, pp. 349-368.
24. Emanuelsson, U. (2009). *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*. Formas. s. 51-65.
25. Gustavsson, E., Lennartsson, T., & Emanuelsson, M. (2007) Land use more than 200 years ago explains current grassland plant diversity in a Swedish agricultural landscape. *Biological Conservation*, 138:1, pp. 47-59.
26. Riksantikvarieämbetet (2014). *Biologiskt kulturarv – växande historia*. Stockholm.
27. Pilgrim, S.E., Cullen, L.C., Smith, D.J. & Pretty, J. (2008). Ecological knowledge is lost in wealthier communities and countries. *Environmental Science & Technology*, 42(4), pp. 1004-1009.
28. Rangel-Landa, S., Casas, A., Rivera-Lozoya, E., Torres-Garcia, I. & Vallejo-Ramos, M. (2016). Ixcatec ethnoecology: plant management and biocultural heritage in Oaxaca, Mexico. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. Vol 12:30. pp. 1-83.
29. Lokrantz, A. & Lokrantz, A. (2015). *Lustresande och bärsöndagar – när turisterna kom till Kinnekulle*. Lokrantz förlag. Lidköping. s. 167-182.
30. Millennium Ecosystem Assessment (2005) *Ecosystems and Human Well Being Synthesis*. Island Press, Washington DC.
31. Unesco (2016) *Lima Action Plan*. Global handlingsplan för Unescos Biosfärprogram 2016-2025.
32. MacTaggart, J; Gärdefors, B; Olsson, J; Crommert, C-G; Magnusson, H; Magnusson, B; Nilsson, L-G (2008) *Biosfärområde Vänerskärgråden med Kinnekulle. Ansökan till Unesco*.

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

I samarbete med:

vänermuseet

